ut promtiores ad suffragandum possitis existere, causam uobis iniunximus subtiliter indicare, scientes quod ea cognita tota uos propter Deum deuotione ad solaciandum, quia res exigit, commodetis. Candidum praeterea presbyterum,[1] communem filium, quem ad gubernationem patrimonioli ecclesiae nostrae transmisimus, caritati uestrae in omnibus commendamus. Deus te incolumem custodiat, reuerentissime frater.

Data die x kalendarum Augustarum imperante domino nostro Mauricio Tiberio piissimo Augusto anno xiiii post consulatum eiusdem domni nostri anno xiii indictione xiiii.

XXV

ROBORATUS ergo confirmatione beati patris Gregorii, Augustinus cum famulis Christi, qui erant cum eo, rediit in opus Verbi peruenitque Brittaniam. Erat eo tempore rex Aedilberct[2] in Cantia
p. 45 potentissimus, / qui ad confinium usque Humbrae fluminis maximi, quo meridiani et septentrionales Anglorum populi dirimuntur, fines imperii tetenderat. Est autem ad orientalem Cantiae plagam Tanatos insula non modica,[3] id est magnitudinis iuxta consuetudinem aestimationis Anglorum familiarum sexcentarum, quam a continenti terra secernit fluuius Uantsumu, qui est latitudinis circiter trium stadiorum, et duobus tantum in locis est transmeabilis; utrumque enim caput protendit in mare. In hac ergo adplicuit seruus Domini Augustinus et socii eius, uiri ut ferunt ferme XL. Acceperant autem, praecipiente beato papa Gregorio, de gente Francorum[4] interpretes; et mittens ad Aedilberctum, mandauit se uenisse de Roma ac nuntium ferre optimum, qui sibi obtemperantibus aeterna in caelis gaudia et regnum sine fine cum Deo uiuo et uero futurum sine ulla dubietate promitteret. Qui haec audiens manere illos in ea quam adierant insula, et eis necessaria ministrari, donec uideret quid eis faceret, iussit. Nam et antea fama ad eum Christianae religionis peruenerat, utpote qui et uxorem habebat Christianam de gente Francorum

[1] Gregory wrote a letter to Candidus about 595, asking him to buy English boys with the income from this estate, in order to train them to be missionaries to their own people (*MGH, Epp.* i. 388–9).

[2] A fuller account of the king is to be found in ii. 5. Bede always looked upon the Humber as the division between the northern and southern English.

[3] At this time Thanet was an island. Augustine may have landed at Ebbsfleet or even Stonor. Richborough is a possibility, though it was not on the island of Thanet. The hide or *familia* was the amount of land adequate to supply the

regia, uocabulo Bercta,[1] quam ea condicione a parentibus acceperat, ut ritum fidei ac religionis suae cum episcopo, quem ei adiutorem fidei dederant nomine Liudhardo, inuiolatum seruare licentiam haberet.

Post dies ergo uenit ad insulam rex, et residens sub diuo[2] iussit Augustinum cum sociis ad suum ibidem aduenire colloquium. Cauerat enim[a] ne in aliquam domum ad se introirent, uetere usus augurio, ne superuentu suo, siquid maleficae artis habuissent, eum superando deciperent. At illi non daemonica sed diuina uirtute
p. 46 praediti ueniebant, crucem pro uexillo / ferentes argenteam, et imaginem Domini Saluatoris in tabula depictam,[3] laetaniasque canentes pro sua simul et eorum, propter quos et ad quos uenerant, salute aeterna Domino supplicabant. Cumque ad iussionem regis residentes uerbum ei uitae una cum omnibus qui aderant eius comitibus[4] praedicarent, respondit ille dicens: 'Pulchra sunt quidem[b] uerba et promissa quae adfertis; sed quia noua sunt et incerta, non his possum adsensum tribuere relictis eis, quae tanto tempore cum omni Anglorum gente seruaui. Verum quia de longe huc peregrini uenistis et, ut ego mihi uideor perspexisse, ea, quae uos uera et optima credebatis, nobis quoque communicare desiderastis, nolumus molesti esse uobis; quin potius benigno uos hospitio recipere et, quae uictui sunt uestro[c] necessaria, ministrare curamus, nec prohibemus quin omnes quos potestis fidei uestrae religionis praedicando sociatis.' Dedit ergo eis mansionem in ciuitate Doruuernensi, quae imperii sui totius erat metropolis, eisque, ut promiserat, cum administratione uictus temporalis licentiam quoque praedicandi non abstulit. Fertur autem, quia adpropinquantes ciuitati more suo cum cruce sancta et imagine magni regis Domini nostri Iesu Christi hanc laetaniam consona uoce modularentur: 'Deprecamur te, Domine, in omni misericordia

[a] autem *c2* [b] quidem sunt *c2* [c] uestro sunt *c2*

[1] Daughter of Charibert, Merovingian king of Paris. Little is known of Liudhard, not even his see, though a coin or 'medalet' with his name inscribed on it was found in a hoard of coins near St. Martin's church, outside Canterbury, in the early part of last century. It was possibly minted at Canterbury. (P. Grierson, 'The Canterbury (St. Martin's) hoard of Frankish and Anglo-Saxon coin-ornaments', *British Numismatic Journal*, XXVII (1952–4), 41–43.)

[2] Æthelberht must have known a certain amount about the Christian religion,

tua, ut auferatur furor tuus et ira tua a ciuitate ista et de domo sancta tua, quoniam peccauimus. Alleluia.'[1]

XXVI

At ubi datam sibi mansionem intrauerant, coeperunt apostolicam primitiuae ecclesiae uitam imitari, orationibus uidelicet assiduis
p. 47 uigiliis ac ieiuniis ser/uiendo, uerbum uitae quibus poterant praedicando, cuncta huius mundi uelut aliena spernendo, ea tantum quae uictui necessaria uidebantur ab eis quos docebant accipiendo, secundum ea quae docebant ipsi per omnia uiuendo, et paratum ad patiendum aduersa quaeque uel etiam moriendum pro ea quam praedicabant ueritate animum habendo. Quid mora? Crediderunt nonnulli et baptizabantur, mirantes simplicitatem innocentis uitae ac dulcedinem doctrinae eorum caelestis. Erat autem prope ipsam ciuitatem ad orientem ecclesia in honorem sancti Martini antiquitus facta,[2] dum adhuc Romani Brittaniam incolerent, in qua regina, quam Christianam fuisse praediximus, orare consuerat. In hac ergo et ipsi primo conuenire psallere orare missas facere praedicare et baptizare coeperunt, donec rege ad fidem conuerso maiorem praedicandi per omnia et ecclesias fabricandi uel restaurandi licentiam acciperent.[3]

At ubi ipse etiam inter alios delectatus uita mundissima sanctorum et promissis eorum suauissimis, quae uera esse miraculorum quoque multorum ostensione firmauerunt, credens baptizatus est, coepere plures cotidie ad audiendum Verbum confluere, ac relicto gentilitatis ritu unitati se sanctae Christi ecclesiae credendo sociare. Quorum fidei et conuersioni ita congratulatus esse rex perhibetur, ut nullum tamen cogeret ad Christianismum, sed

[1] The prayer belongs to the Gallican Liturgy, being used as an antiphon during Rogation Day processions. These Rogation Day processions before Ascension Day were not used in Rome at this time; Augustine may have learned the practice during his journey through Gaul. That the processions were practised in Jarrow in Bede's time is clear from the story of his death written by Cuthbert (see p. 589).

[2] The church of St. Martin, on a hill just east of Canterbury, is still in use. Though the present church is post-Roman, there is sufficient Roman material incorporated in it to make it highly probable that a Roman building once stood there. (Taylor, I. 143–5.) Though Bede's words are ambiguous he seems to imply

tantummodo credentes artiori dilectione,[a] quasi conciues sibi regni caelestis, amplecteretur. Didicerat enim a doctoribus auctoribusque suae salutis seruitium Christi uoluntarium, non coacticium esse debere. Nec distulit quin etiam ipsis doctoribus suis locum sedis eorum gradui congruum in Doruuerni metropoli sua donaret, simul et necessarias in diuersis speciebus possessiones conferret.

XXVII

p. 48

INTEREA uir Domini Augustinus uenit Arelas, et ab archiepiscopo eiusdem ciuitatis Aetherio, iuxta quod iussa sancti patris Gregorii acceperant, archiepiscopus genti Anglorum ordinatus est;[1] reuersusque Brittaniam misit continuo Romam Laurentium presbyterum[2] et Petrum monachum, qui beato pontifici Gregorio gentem Anglorum fidem Christi suscepisse ac se episcopum factum esse referrent, simul et de eis quae necessariae uidebantur quaestionibus eius consulta flagitans. Nec mora,[3] congrua quaesitui responsa recepit, quae etiam huic historiae nostrae commodum duximus indere.[4]

I. Interrogatio beati Augustini episcopi Cantuariorum ecclesiae: De episcopis, qualiter cum suis clericis conuersentur, uel de his, quae fidelium oblationibus accedunt altario, quantae debeant fieri portiones, et qualiter episcopus agere in ecclesia debeat.

[a] dilectioni *c2*

[1] Gregory, writing to Brunhild, queen of the Franks, in September 597, refers to Augustine as 'frater et co-episcopus noster'. As he refers to him in several letters dated July 596 as 'servus Dei', the usual title of a monk, it would appear that Augustine was consecrated bishop between those two dates (*MGH*, *Epp.* I. 426–31 and II. 7). A letter written by Gregory in July 598 to Eulogius, patriarch of Alexandria (*MGH*, *Epp.* II. 30), which Bede apparently did not know of, suggests that Augustine was consecrated at Arles before he reached Kent on his outward journey. If so, Bede was wrong in making Augustine return to Arles for consecration. For further discussion on this point see R. A. Markus, 'The Chronology of the Gregorian Mission to England', *The Journal of Ecclesiastical History*, XIV (1963), 16–30, and Paul Meyvaert, *Bede and Gregory the Great*, Jarrow Lecture 1964.

[2] Laurence, one of Augustine's original companions, was his successor as archbishop of Canterbury. For further particulars of Peter see i. 33.

Respondit Gregorius papa urbis Romae: Sacra scriptura testatur, quam te bene nosse dubium non est, et specialiter beati Pauli ad Timotheum epistulae, in quibus eum erudire studuit, qualiter in domo Dei conuersari debuisset.[1] Mos autem sedis apostolicae est ordinatis episcopis praecepta tradere, ut omni stipendio quod accedit quattuor debeant fieri portiones: una uidelicet episcopo et familiae propter hospitalitatem atque susceptionem, alia clero, tertia pauperibus, quarta ecclesiis reparandis. Sed quia tua fraternitas monasterii regulis erudita seorsum fieri non debet a clericis suis in ecclesia Anglorum, quae auctore Deo nuper adhuc ad fidem perducta est, hanc debet conuersationem instituere, quae initio nascentis ecclesiae fuit patribus nostris; in quibus nullus
p. 49 eorum ex his / quae possidebant aliquid suum esse dicebat, sed erant eis omnia communia.[2] Siqui uero sunt clerici extra sacros ordines constituti, qui se continere non possunt,[3] sortire uxores debent, et stipendia sua exterius accipere; quia et de hisdem patribus, de quibus praefati sumus, nouimus scriptum, quod diuidebatur singulis, prout cuique opus erat.[4] De eorum quoque stipendio cogitandum atque prouidendum est, et sub ecclesiastica regula sunt tenendi, ut bonis moribus uiuant et canendis psalmis inuigilent, et ab omnibus inlicitis et cor et linguam et corpus Deo auctore conseruent. Communi autem uita uiuentibus iam de faciendis portionibus uel exhibenda hospitalitate et adimplenda misericordia nobis quid erit loquendum?—cum omne quod superest in causis piis ac religiosis erogandum est, Domino magistro omnium docente: 'Quod superest, date elemosinam, et ecce omnia munda sunt uobis.'[5]

II. Interrogatio Augustini: Cum una sit fides, sunt ecclesiarum diuersae consuetudines, et altera consuetudo missarum in sancta Romana ecclesia atque altera in Galliarum tenetur?

Respondit Gregorius papa: Nouit fraternitas tua Romanae ecclesiae consuetudinem, in qua se meminit nutritam. Sed mihi placet ut, siue in Romana siue in Galliarum seu in qualibet ecclesia aliquid inuenisti, quod plus omnipotenti Deo possit

[1] 1 Tim. 3: 15. [2] Act. 4: 32.

[3] Marriage was forbidden to all clergy from the rank of sub-deacon upwards all through the middle ages.

[4] Act. 4: 35. [5] Luc. 11: 41.

placere, sollicite eligas, et in Anglorum ecclesia, quae adhuc ad fidem noua est, institutione praecipua, quae de multis ecclesiis colligere potuisti, infundas. Non enim pro locis res, sed pro bonis rebus loca amanda sunt. Ex singulis ergo quibusque ecclesiis quae pia, quae religiosa, quae recta sunt elige, et haec quasi in fasciculum collecta apud Anglorum mentes in consuetudinem depone.[1]

III. Interrogatio Augustini: Obsecro, quid pati debeat, siquis aliquid de ecclesia furtu[a] abstulit.

p. 50 Respondit Gregorius: Hoc tua fraternitas ex persona furis pensare potest, qualiter ualeat corrigi. Sunt enim quidam, qui habentes subsidia furtum perpetrant, et sunt alii, qui hac in re inopia delinquunt; unde necesse est, ut quidam damnis, quidam uero uerberibus, et quidam districtius, quidam autem lenius corrigantur. Et cum paulo districtius agitur, ex caritate agendum est et non ex furore, quia ipsi hoc praestatur qui corrigitur, ne gehennae ignibus tradatur. Sic enim nos fidelibus tenere disciplinam debemus, sicut boni patres carnalibus filiis solent, quos et pro culpis uerberibus feriunt, et tamen ipsos quos doloribus adfligunt habere heredes quaerunt, et quae possident, ipsis seruant quos irati insequi uidentur. Haec ergo caritas in mente tenenda est, et ipsa modum correctionis dictat, ita ut mens extra rationis regulam omnino nihil faciat. Addes etiam quomodo ea, quae furtu de ecclesiis abstulerint, reddere debeant. Sed absit ut ecclesia cum augmento recipiat quod de terrenis rebus uideatur amittere, et lucra de uanis quaerere.[2]

IIII. Interrogatio Augustini: Si debeant duo germani fratres singulas sorores accipere, quae sunt ab illis longa progenie generatae.

Respondit Gregorius: Hoc fieri modis omnibus licet; nequaquam enim in sacris eloquiis inuenitur, quod huic capitulo contradicere uideatur.

[a] furto *c*

[1] The last sentence has been altered so as to spoil the sense. As the earliest manuscripts of the *Libellus* prove, it should read: *et haec quasi in uasculo collecta, apud Anglorum mensam in consuetudine depone.* 'When you have collected them as it were into one pot, put them on the English table for their use.' This is a much more vivid and intelligible remark.

V. Interrogatio Augustini: Vsque ad quotam generationem fideles debeant[a] cum propinquis sibi coniugio copulari; et nouercis et cognatis si liceat copulari coniugio.

Respondit Gregorius:[1] Quaedam terrena lex in Romana republica permittit, ut siue frater et soror seu duorum fratrum germanorum uel duarum sororum filius et filia misceantur. Sed experimento didicimus ex tali coniugio sobolem non posse succrescere, et sacra lex prohibet cognationis turpitudinem reuelare.
p. 51 Vnde necesse est, ut iam / tertia uel quarta generatio fidelium licenter sibi iungi debeat; nam secunda, quam praediximus, a se omnimodo debet abstinere. Cum nouerca autem miscere graue est facinus, quia et in lege scriptum est: 'Turpitudinem patris tui non reuelabis.'[2] Neque enim patris turpitudinem filius reuelare potest; sed quia scriptum est: 'Erunt duo in carne una',[3] qui turpitudinem nouercae, quae una caro cum patre fuit, reuelare praesumserit, profecto patris turpitudinem reuelauit. Cum cognata quoque miscere prohibitum est, quia per coniunctionem[b] priorem caro fratris fuerit facta. Pro qua re etiam Iohannes Baptista capite truncatus est et sancto martyrio consummatus, cui non est dictum ut Christum negaret, et[c][4] pro Christi confessione occisus est; sed quia isdem Dominus noster Iesus Christus dixerat: 'Ego sum ueritas,'[5] quia pro ueritate Iohannes occisus est, uidelicet et pro Christo sanguinem fudit.

Quia uero sunt multi in Anglorum gente qui, dum adhuc in infidelitate essent, huic nefando coniugio dicuntur admixti, ad fidem uenientes admonendi sunt, ut se abstineant, et graue hoc esse peccatum cognoscant. Tremendum Dei iudicium timeant, ne pro carnali dilectione tormenta aeterni cruciatus incurrant. Non tamen pro hac re sacri corporis ac sanguinis Domini communione priuandi sunt, ne in eis illa ulcisci uideantur, in quibus se per ignorantiam ante lauacrum baptismatis adstrinxerunt. In hoc enim tempore sancta ecclesia quaedam per feruorem corrigit, quaedam per mansuetudinem tolerat, quaedam per considerationem dissimulat, atque ita portat et dissimulat, ut saepe malum quod aduersatur portando et dissimulando conpescat. Omnes autem qui

[a] debeant fideles *c* [b] iunctionem *c* [c] *The sense requires* nec; *Bede's copy of the* Responsiones *was already corrupted*

[1] For the doubtful authenticity of this fifth answer see p. 79, n. 4. Though it occurs in all the early manuscripts of Bede's *History*, yet in a number of them, of which the earliest extant is the Moore MS., a sort of antidote has been added in the form of extracts from Isidore on prohibited degrees of marriage and the decree of Gregory II in the Roman Council of 721, both of which are stricter than this version. See Introduction, pp. lxii ff.

ad fidem ueniunt admonendi sunt, ne tale aliquid audeant perpetrare. Siqui autem perpetrauerint, corporis et sanguinis Domini communione priuandi sunt, quia, sicut in his qui per ignorantiam
p. 52 fecerunt aliquatenus toleranda / est, ita in his fortiter insequenda, qui non metuunt sciendo peccare.

VI. Interrogatio Augustini: Si longinquitas itineris magna interiacet, ut episcopi non facile ualeant conuenire, an debeat sine aliorum episcoporum praesentia episcopus ordinari.

Respondit Gregorius: Et quidem in Anglorum ecclesia, in qua adhuc solus tu episcopus inueniris, ordinare episcopum non aliter nisi sine episcopis potes. Nam quando de Gallis episcopi ueniunt, qui in ordinatione episcopi testes adsistant? Sed fraternitatem tuam ita uolumus episcopos ordinare, ut ipsi sibi episcopi longo interuallo minime disiungantur,[a] quatinus nulla sit necessitas ut in ordinatione episcopi pastores quoque alii, quorum praesentia ualde est utilis, facile debeant conuenire. Cum igitur auctore Deo ita fuerint episcopi in propinquis sibi locis ordinati, per omnia episcoporum ordinatio sine adgregatis tribus uel quattuor episcopis fieri non debet. Nam in ipsis rebus spiritalibus, ut sapienter et mature disponantur, exemplum trahere a rebus etiam carnalibus possumus. Certe enim dum coniugia in mundo celebrantur, coniugati quique conuocantur, ut qui in uia iam coniugii praecesserunt, in subsequentis quoque copulae gaudio misceantur. Cur non ergo et in hac spiritali ordinatione, qua per sacrum ministerium homo Deo coniungitur, tales conueniant, qui uel in prouectu ordinati episcopi gaudeant, uel pro eius custodia omnipotenti Deo preces pariter fundant?

VII. Interrogatio Augustini: Qualiter debemus cum Galliarum atque Brittaniarum episcopis agere?

Respondit Gregorius: In Galliarum episcopis nullam tibi auctoritatem tribuimus, quia ab antiquis prodecessorum meorum temporibus pallium Arelatensis episcopus accepit, quem nos
p. 53 priuare auctoritate percepta minime / debemus. Si igitur contingat ut fraternitas tua ad Galliarum prouinciam transeat, cum eodem Arelatense episcopo debet agere qualiter, siqua sunt in episcopis uitia, corrigantur. Qui si forte in disciplinae[b] uigore tepidus existat, tuae fraternitatis zelo accendendus est. Cui etiam epistulas

[a] disiunguntur *m* [b] disciplinis *m*

fecimus, ut cum tuae sanctitatis praesentia in Gallis et ipse tota mente subueniat, et quae sunt Creatoris nostri iussioni contraria, ab episcoporum moribus conpescat. Ipse autem extra auctoritatem propriam episcopos Galliarum iudicare non poteris; sed suadendo, blandiendo, bona quoque opera eorum imitationi monstrando prauorum mentes ad sanctitatis studia reforma, quia scriptum est in lege: 'Per alienam messem transiens falcem mittere non debet, sed manu spicas conterere et manducare.'[1] Falcem enim iudicii mittere non potes in ea segete, quae alteri uidetur esse commissa, sed per affectum boni operis frumenta dominica uitiorum suorum paleis expolia, et in ecclesiae corpore monendo et persuadendo quasi mandendo conuerte. Quicquid uero ex auctoritate agendum est, cum praedicto Arelatense episcopo agatur, ne praetermitti possit hoc, quod antiqua patrum institutio inuenit. Brittaniarum uero omnes episcopos tuae fraternitati committimus, ut indocti doceantur, infirmi persuasione roborentur, peruersi auctoritate corrigantur.

VIII. Interrogatio Augustini: Si pregnans mulier debeat baptizari; aut postquam genuerit, post quantum tempus possit ecclesiam intrare; aut etiam, ne morte praeoccupetur quod genuerit, post quot dies hoc liceat sacri baptismatis sacramenta percipere; aut post quantum temporis[a] huic uir suus possit in carnis copulatione coniungi; aut, si menstrua consuetudine tenetur, an ecclesiam intrare ei liceat aut sacrae communionis sacramenta percipere; aut uir suae coniugi permixtus, priusquam
p. 54 lauetur aqua, si ecclesiam possit intrare, uel etiam ad / mysterium communionis sacrae accedere. Quae omnia rudi Anglorum genti oportet habere conperta.

Respondit Gregorius: Hoc non ambigo fraternitatem tuam esse requisitam, cui iam et responsum reddidisse me arbitror; sed hoc, quod ipse dicere et sentire potuisti, credo quia mea apud te uolueris responsione firmari. Mulier etenim pregnans cur non debeat baptizari, cum non sit ante omnipotentis Dei oculos culpa aliqua fecunditas carnis? Nam cum primi parentes nostri in Paradiso deliquissent, inmortalitatem quam acceperant recto Dei iudicio perdiderunt. Quia itaque isdem omnipotens Deus

[a] tempus *c*

[1] Cf. Deut. 23: 25.

humanum genus pro culpa sua funditus extinguere noluit, et inmortalitatem homini pro peccato suo abstulit et tamen pro benignitate suae pietatis fecunditatem ei subolis reseruauit. Quod ergo naturae humanae ex omnipotentis Dei dono seruatum est, qua ratione poterit a sacri baptismatis gratia prohibere? In illo quippe mysterio, in quo omnis culpa funditus extinguitur, ualde stultum est, si donum gratiae contradicere posse uideatur.

Cum uero enixa fuerit mulier, post quot dies debeat ecclesiam intrare, Testamenti ueteris praeceptione didicisti, ut pro masculo diebus XXXIII, pro femina autem diebus LXVI debeat abstinere.[1] Quod tamen sciendum est, quia in mysterio accipitur. Nam si hora eadem qua genuerit actura gratias intrat ecclesiam, nullo peccati pondere grauatur; uoluptas etenim carnis, non dolor in culpa est. In carnis autem commixtione uoluptas est; nam in prolis prolatione gemitus, unde et ipsi primae matri omnium dicitur: 'In doloribus paries.'[2] Si itaque enixam mulierem prohibemus ecclesiam intrare, ipsam ei poenam suam in culpam deputamus.

Baptizare autem uel[a] enixam mulierem uel hoc quod genuerit, si mortis periculo urguetur, uel ipsam hora eadem qua gignit, uel hoc quod gignitur eadem qua natum est, nullo modo prohibetur, quia sancti mysterii gratia, sicut uiuentibus atque discernentibus
p. 55 cum / magna discretione prouidenda est, ita his quibus mors inminet sine ulla dilatione offerenda, ne dum adhuc tempus ad praebendum redemtionis mysterium quaeritur, interueniente paululum mora inueniri non ualeat qui redimatur.

Ad eius uero concubitum uir suus accedere non debet, quoadusque qui gignitur ablactatur. Praua autem in coniugatorum moribus consuetudo surrexit, ut mulieres filios quos gignunt nutrire contemnant, eosque aliis mulieribus ad nutriendum tradant, quod uidelicet ex sola causa incontinentiae uidetur inuentum, quia dum se continere nolunt, despiciunt lactare quos gignunt. Hae itaque, quae filios suos ex praua consuetudine aliis ad nutriendum tradunt, nisi purgationis tempus transierit, uiris suis non debent admisceri, quippe quia et sine partus causa, cum in suetis menstruis detinentur, uiris suis misceri prohibentur, ita ut morte

[a] uel *om. c2*

[1] Levit. 12: 4, 5.

[2] Gen. 3: 16.

lex sacra feriat, siquis uir ad menstruatam mulierem accedat.[1] Quae tamen mulier, dum consuetudinem menstruam patitur, prohiberi ecclesiam intrare non debet, quia ei naturae superfluitas in culpam non ualet reputari, et per hoc quod inuita patitur iustum non est ut ingressu ecclesiae priuetur. Nouimus namque quod mulier, quae fluxum patiebatur sanguinis, post tergum Domini humiliter ueniens uestimenti eius fimbriam tetigit, atque ab ea statim sua infirmitas recessit.[2] Si ergo in fluxu sanguinis posita laudabiliter potuit Domini uestimentum tangere, cur quae menstruam sanguinis patitur, ei non liceat Domini ecclesiam intrare? Sed dices: Illam infirmitas conpulit, has uero de quibus loquimur consuetudo constringit. Perpende autem, frater carissime, quia omne, quod in hac mortali carne patimur ex infirmitate naturae, est digno Dei iudicio post culpam ordinatum; esurire namque, sitire, aestuare, algere, lassescere ex infirmitate naturae est. Et quid est aliud contra famem alimenta, contra sitim potum, contra /
p. 56 aestum auras, contra frigus uestem, contra lassitudinem requiem quaerere, nisi medicamentum quidem contra egritudines explorare? Feminae itaque et menstruus sui sanguinis fluxus egritudo est. Si igitur bene praesumsit, quae uestimentum Domini in languore posita tetigit, quod uni personae infirmanti conceditur, cur non concedatur cunctis mulieribus, quae naturae suae uitio infirmantur?

Sanctae autem communionis mysterium in eisdem diebus percipere non debet prohiberi. Si autem ex ueneratione magna percipere non praesumit, laudanda est; sed si perciperit, non iudicanda. Bonarum quippe mentium est, et ibi aliquo modo culpas suas agnoscere ubi culpa non est, quia saepe sine culpa agitur quod uenit ex culpa; unde etiam cum esuriemus, sine culpa comedimus, quibus ex culpa primi hominis factum est ut esuriamus. Menstrua enim consuetudo mulieribus non aliqua culpa est, uidelicet quae naturaliter accedit; sed tamen quod natura ipsa ita uitiata est, ut etiam sine uoluntatis studio uideatur esse polluta, ex culpa uenit uitium, in quo se ipsa, qualis per iudicium facta sit, humana natura cognoscat, et homo, qui culpam sponte perpetrauit, reatum culpae portet inuitus. Atque ideo feminae cum semet ipsis

[1] Levit. 20: 18. [2] Matth. 9: 20.

considerent, et si in menstrua consuetudine ad sacramentum dominici corporis et sanguinis accedere non praesumant, de sua recta consideratione laudandae sunt; dum uero percipiendo ex religiosae uitae consuetudine eiusdem mysterii amore rapiuntur, reprimendae, sicut praediximus, non sunt. Sicut enim in Testamento ueteri exteriora opera obseruantur, ita in Testamento nouo non tam quod exterius agitur quam id quod interius cogitatur[a] sollicita intentione adtenditur, ut subtili sententia puniatur. Nam cum multa lex uelut inmunda manducare prohibeat, in euangelio
p. 57 tamen / Dominus dicit: 'Non quod intrat in os coinquinat hominem, sed quae exeunt de ore, illa sunt quae coinquinant hominem',[1] atque paulo post subiecit exponens: 'Ex corde exeunt cogitationes malae.'[2] Vbi ubertim indicatum est, quia illud ab omnipotente Deo pollutum esse in opere ostenditur, quod ex pollutae cogitationis radice generatur. Vnde Paulus quoque apostolus dicit: 'Omnia munda mundis, coinquinatis autem et infidelibus nihil est mundum',[3] atque mox eiusdem causam coinquinationis adnuntians subiungit: 'Coinquinata sunt enim et mens eorum et conscientia.'[3] Si ergo ei cibus inmundus non est, cui mens inmunda non fuerit, cur, quod munda mente mulier ex natura patitur, ei in inmunditiam reputetur?

Vir autem cum propria coniuge dormiens, nisi lotus aqua, intrare ecclesiam non debet; sed neque lotus intrare statim debet. Lex autem ueteri populo praecepit, ut mixtus uir mulieri et lauari aqua debeat et ante solis occasum ecclesiam non intrare[4] (quod tamen intellegi spiritaliter potest, quia mulieri uir miscetur, quando inlicitae concupiscentiae animus in cogitatione per delectationem[5] coniungitur), quia, nisi prius ignis concupiscentiae a mente deferueat, dignum se congregationi fratrum aestimare non debet, qui se grauari per nequitiam prauae uoluntatis uidet. Quamuis de hac re diuersae hominum nationes diuersa sentiant atque alia custodire uideantur, Romanorum tamen semper ab antiquioribus usus fuit, post ammixtionem propriae coniugis et lauacri purificationem quaerere et ab ingressu ecclesiae paululum reuerenter abstinere. Nec haec dicentes culpam deputamus esse coniugium; sed quia ipsa licita ammixtio coniugis sine uoluntate carnis fieri non potest, a sacri loci ingressu abstinendum est, quia

[a] cogitatus *c2*

[1] Matth. 15: 11. [2] Matth. 15: 19. [3] Tit. 1: 15.

[4] Cf. Levit. 15: 16.

[5] Translating *per delectationem*. The older texts of the *Libellus* read *per deliberationem*, 'with the intention of'.

uoluntas ipsa esse sine culpa nullatenus potest. Non enim de
p. 58 adulterio uel fornicatione sed de / legitimo coniugio natus fuerat, qui dicebat: 'Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, et in delictis peperit me mater mea.'[1] Qui enim in iniquitatibus conceptum se nouerat, a delicto se natum gemebat, quia portat in ramo umorem uitii, quem traxit ex radice. In quibus tamen uerbis non ammixtionem coniugum iniquitatem nominat, sed ipsam uidelicet uoluntatem ammixtionis. Sunt etenim multa quae licita ac legitima, et tamen in eorum actu aliquatenus fedamur, sicut saepe irascendo culpas insequimur et tranquillitatem in nobis animi perturbamus; et cum rectum sit quod agitur, non est tamen adprobabile quod in eo animus perturbatur. Contra uitia quippe delinquentium iratus fuerat, qui dicebat: 'Turbatus est prae ira oculus meus.'[2] Quia enim non ualet nisi tranquilla mens in contemplationis se lucem suspendere, in ira suum oculum turbatum dolebat, quia, dum male acta deorsum insequitur, confundi atque turbari a summorum contemplatione cogebatur. Et laudabilis ergo est ira contra uitium, et tamen molesta, qua[a] turbatum se aliquem reatum incurrisse aestimabat. Oportet itaque legitimam carnis copulam, ut causa prolis sit non uoluntatis, et carnis commixtio creandorum liberorum sit gratia, non satisfactio uitiorum. Siquis uero suam coniugem non cupidine uoluptatis raptus sed solummodo creandorum liberorum gratia utitur, iste profecto siue de ingressu ecclesiae seu de sumendo dominici corporis sanguinisque mysterio suo est iudicio relinquendus, quia a nobis prohiberi non debet accipere, qui in igne positus nescit ardere. Cum uero non amor ortandi subolis sed uoluntas dominatur in opere commixtionis, habent coniuges etiam de sua commixtione quod defleant. Hoc enim eis concedit sancta praedicatio, et tamen de ipsa concessione metu animum concutit. Nam cum Paulus
p. 59 apostolus diceret: 'Qui se continere non / potest, habeat uxorem suam',[3] statim subiungere curauit: 'Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium.'[4] Non enim indulgetur quod licet, quia iustum est: quod igitur indulgere dixit, culpam esse demonstrauit. Vigilanti uero mente pensandum est, quod in

[a] quia *c*

[1] Ps. 50 (51): 7 (5). [2] Ps. 6: 8. [3] 1 Cor. 7: 2, 9.
[4] 1 Cor. 7: 6.

Sina monte Dominus ad populum locuturus prius eundem populum abstinere a mulieribus praecipit.[1] Et si illic, ubi Dominus per creaturam subditam hominibus loquebatur, tanta prouisione est munditia corporis requisita, ut qui uerba Dei perciperent mulieribus mixti non essent, quanto magis mulieres, quae corpus Domini omnipotentis accipiunt, custodire in se munditiam carnis debent, ne ipsa inaestimabilis mysterii magnitudine grauentur? Hinc etiam[a] ad Dauid de pueris suis per sacerdotem dicitur, ut si a mulieribus mundi essent, panes propositionis acciperent; quos omnino non acciperent, nisi prius mundos eos Dauid a mulieribus fateretur.[2] Tunc autem uir, qui post ammixtionem coniugis lotus aqua fuerit, etiam sacrae communionis mysterium ualet accipere, cum ei iuxta praefinitam sententiam etiam ecclesiam licuerit intrare.

VIIII. Interrogatio Augustini: Si post inlusionem, quae per somnium solet accedere, uel corpus Domini quislibet accipere ualeat uel, si sacerdos sit, sacra mysteria celebrare.

Respondit Gregorius: Hunc quidem Testamentum ueteris legis, sicut in superiori capitulo iam diximus, pollutum dicit, et nisi lotum aqua ei usque ad uesperum intrare ecclesiam non concedit.[3] Quod tamen aliter populus spiritalis intellegens sub eodem intellectu accipiet, quo praefati sumus: quia quasi per somnium inludetur, qui temtatus inmunditia ueris imaginibus[4] in cogitatione inquinatur; sed lauandus est aqua, ut culpas cogitationis lacrimis abluat, et nisi prius ignis temtationis reciderit, reum se quasi /
p. 60 usque ad uesperum cognoscat. Sed est in eadem inlusione ualde necessaria discretio, quae subtiliter pensari debeat, ex qua re accedat menti dormientis; aliquando enim ex crapula, aliquando ex naturae superfluitate uel infirmitate, aliquando ex cogitatione contingit. Et quidem cum ex naturae superfluitate uel infirmitate euenerit, omnimodo haec inlusio non est timenda, quia hanc animus nesciens[b] pertulisse magis dolendum est quam fecisse. Cum uero ultra modum appetitus gulae in sumendis alimentis rapitur, atque idcirco umorum receptacula grauantur, habet exinde animus aliquem reatum; non tamen usque ad prohibitionem percipiendi sancti mysterii uel missarum sollemnia celebrandi, cum

[a] etenim *c* [b] *corrected to* animum nescientem *in the Moore MS.*

[1] Ex. 19: 15. [2] 1 Reg. 21: 5. [3] Deut. 23: 10, 11.
[4] For *ueris imaginibus* read *uanis imaginationibus*, 'vain imaginings'.

fortasse aut festus dies exigit aut exhiberi mysterium, pro eo quod sacerdos alius in loco deest, ipsa necessitas conpellit. Nam si adsunt alii qui implere ministerium ualeant, inlusio pro crapula facta a perceptione sacri mysterii prohibere[a] non debet, sed ab immolatione sacri mysterii abstinere, ut arbitror, humiliter debet, si tamen dormientis mentem turpi imaginatione non concusserit. Nam sunt quibus ita plerumque inlusio nascitur, ut eorum animus, etiam in somno corporis positus, turpis imaginationibus non fedetur. Qua in re unum ibi[1] ostenditur ipsa mens rea, non tamen uel suo iudicio libera, cum se etsi dormienti corpore nihil meminit uidisse, tamen in uigiliis corporis meminit in ingluuiem cecidisse. Sin uero ex turpi cogitatione uigilantis oritur inlusio dormientis, patet animo reatus suus; uidet enim a qua radice inquinatio illa
p. 61 processerit, quia quod cogitauit sciens, hoc pertulit / nesciens. Sed pensandum est, ipsa cogitatio utrum suggestione an delectatione uel, quod maius est, peccati consensu acciderit. Tribus enim[b] modis impletur omne peccatum, uidelicet suggestione, delectatione, consensu. Suggestio quippe fit per diabolum, delectatio per carnem, consensus per spiritum; quia et primam culpam serpens suggessit, Eua uelut caro delectata est, Adam uero[c] uelut spiritus consensit;[2] et necessaria est magna discretio, ut inter suggestionem atque delectationem, inter delectationem et consensum iudex sui animus praesideat. Cum enim malignus spiritus peccatum suggerit in mente, si nulla peccati delectatio sequatur, peccatum omnimodo perpetratum non est; cum uero delectare caro coeperit, tunc peccatum incipit nasci; si autem etiam[d] ex deliberatione consentit, tunc peccatum cognoscitur perfici. In suggestione igitur peccati si mens[e3] est, in delectatione fit nutrimentum, in consensu perfectio. Et saepe contingit ut hoc quod malignus spiritus seminat in cogitatione, caro in delectationem trahat, nec tamen anima eidem delectationi consentiat. Et cum caro delectare sine animo nequeat, ipse tamen animus carnis

[a] prohiberi *c* [b] etenim *c* [c] uero *om. c* [d] etiam *om. c2* [e] si mens *was early corrected to* semen

uoluptatibus reluctans in delectatione carnali aliquo modo ligatur inuitus, ut ei ex ratione contradicat ne consentiat, et tamen delectatione ligatus sit, sed ligatum se uehementer ingemiscat. Vnde et ille caelestis exercitus praecipuus miles gemebat dicens: 'Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meae et captiuum me ducentem in lege peccati, quae est in membris meis.'[1] Si autem captiuus erat, minime pugnabat; sed et pugnabat; quapropter et captiuus erat, et pugnabat igitur legi mentis, cui lex quae in membris est repugnabat. Si autem pugna-
p. 62 bat, captiuus non erat. Ecce itaque homo est, ut / ita dixerim, captiuus et liber; liber ex iustitia quam diligit, captiuus ex delectatione quam portat inuitus.

XXVIII

HUCUSQUE responsiones beati papae Gregorii ad consulta reuerentissimi antistitis Augustini. Epistulam uero, quam se Arelatensi episcopo fecisse commemorat, ad Uergilium Aetherii successorem[2] dederat; cuius haec forma est:

Reuerentissimo et sanctissimo fratri Uergilio coepiscopo Gregorius seruus seruorum Dei.

Quantus sit affectus uenientibus sponte fratribus inpendendus, ex eo quod plerumque solent caritatis causa inuitari cognoscitur. Et ideo, si communem fratrem Augustinum episcopum ad uos uenire contigerit, ita illum dilectio uestra, sicut decet, affectuose dulciterque suscipiat, ut et ipsum consolationis suae bono refoueat et alios, qualiter fraterna caritas colenda sit, doceat. Et quoniam saepius euenit ut hi, qui longe sunt positi, prius ab aliis quae sunt emendanda cognoscant, siquas fortasse fraternitati uestrae sacerdotum uel aliorum culpas intulerit, una cum eo residentes subtili cuncta inuestigatione perquirite, et ita uos in ea, quae Deum offendunt et ad iracundiam prouocant, districtos ac sollicitos exhibete, ut ad aliorum emendationem et uindicta culpabilem feriat et innocentem falsa opinio non affligat. Deus te incolumem custodiat, reuerentissime frater.

Data die X kalendarum Iuliarum imperante domino nostro Mauricio Tiberio piissimo Augusto anno XVIIII post consulatum eiusdem domni nostri anno XVIII indictione IIII.

[1] Rom. 7: 23. [2] See p. 71, n. 2.

p. 63

XXVIIII

PRAETEREA idem papa Gregorius Augustino episcopo, quia suggesserat ei multam quidem sibi esse messem sed operarios paucos,[1] misit cum praefatis legatariis suis plures cooperatores ac Verbi ministros, in quibus primi et praecipui erant Mellitus, Iustus, Paulinus, Rufinianus; et per eos generaliter uniuersa, quae ad cultum erant ac ministerium ecclesiae necessaria, uasa uidelicet sacra et uestimenta altarium, ornamenta quoque ecclesiarum et sacerdotalia uel clericilia indumenta, sanctorum etiam apostolorum ac martyrum reliquias, necnon et codices plurimos. Misit etiam litteras, in quibus significat se ei pallium[2] direxisse, simul et insinuat, qualiter episcopos in Brittania constituere debuisset. Quarum litterarum iste est textus:

Reuerentissimo et sanctissimo fratri Augustino coepiscopo Gregorius seruus seruorum Dei.

Cum certum sit pro omnipotente Deo laborantibus ineffabilia aeterni regni praemia reseruari, nobis tamen eis necesse est honorum beneficia tribuere, ut in spiritalis operis studio ex remuneratione ualeant multiplicius insudare. Et quia noua Anglorum ecclesia ad omnipotentis Dei gratiam eodem Domino largiente et te laborante perducta est, usum tibi pallii in ea ad sola missarum sollemnia agenda concedimus, ita ut per loca singula XII episcopos ordines, qui tuae subiaceant dicioni, quatinus Lundoniensis ciuitatis episcopus[3] semper in posterum a synodo propria debeat consecrari, atque honoris pallium ab hac sancta et apostolica, cui Deo auctore deseruio, sede percipiat. Ad Eburacam uero ciuitatem te uolumus episcopum mittere, quem ipse iudicaueris ordinare, ita dumtaxat ut, si eadem ciuitas cum finitimis locis uerbum Dei receperit,
p. 64 ipse quoque XII / episcopos ordinet, et metropolitani honore perfruatur; quia ei quoque, si uita comes fuerit, pallium tribuere Domino fauente disponimus. Quem tamen tuae fraternitatis uolumus dispositioni subiacere: post obitum uero tuum ita episcopis quos ordinauerit praesit, ut Lundoniensis episcopi nullo modo dicioni subiaceat. Sit uero inter

[1] Matth. 9: 37; Luc. 10: 2.

[2] The pallium is a band of white wool worn by the pope over his shoulders. This was originally conferred as an honour on ecclesiastical dignitaries. But it is here laid down for the first time that every metropolitan must have received the pallium from Rome to enable him to function as archbishop and to appoint and consecrate other bishops in his province. For a fuller account of the pallium see Plummer, II. 49–52.

[3] It is clear that Gregory expected Augustine to make his seat at London rather than Canterbury, which is strange considering that the letter is dated

Lundoniae et Eburacae ciuitatis episcopos in posterum honoris ista distinctio, ut ipse prior habeatur, qui prius fuerit ordinatus. Communi autem consilio et concordi actione quaeque sunt pro Christi zelo agenda disponant; unanimiter recte sentiant, et ea quae senserint non sibimet discrepando perficiant.

Tua uero fraternitas non solum eos episcopos quos ordinauerit, neque hos tantummodo qui per Eburacae episcopum fuerint ordinati, sed etiam omnes Brittaniae sacerdotes[1] habeat Deo Domino[a] nostro Iesu Christo auctore subiectos, quatinus ex lingua et uita tuae sanctitatis et recte credendi et bene uiuendi formam percipiant, atque officium suum fide ac moribus exsequentes ad caelestia, cum Dominus uoluerit, regna pertingant. Deus te incolumem custodiat, reuerentissime frater.

Data die x kalendarum Iuliarum imperante domino nostro Mauricio Tiberio piissimo Augusto anno xviiii post consulatum eiusdem domni anno xviii indictione iiii.

XXX

Abeuntibus autem praefatis legatariis, misit post eos beatus pater Gregorius litteras memoratu dignas, in quibus aperte, quam studiose erga saluationem nostrae gentis inuigilauerit, ostendit ita scribens:

Dilectissimo filio Mellito abbati Gregorius seruus seruorum Dei.

p. 65 Post discessum congregationis nostrae, quae tecum est, ualde sumus suspensi redditi, quia nihil de prosperitate uestri itineris audisse nos contigit. Cum ergo Deus omnipotens uos ad reuerentissimum uirum fratrem nostrum Augustinum episcopum perduxerit, dicite ei quid diu mecum de causa Anglorum cogitans tractaui; uidelicet quia fana idolorum destrui in eadem gente minime debeant, sed ipsa quae in eis sunt idola destruantur, aqua benedicta fiat, in eisdem fanis aspergatur, altaria construantur, reliquiae ponantur. Quia, si fana eadem bene constructa sunt, necesse est ut a cultu daemonum[2] in obsequio ueri Dei debeant commutari, ut dum gens ipsa eadem fana sua non uidet destrui, de corde errorem deponat, et Deum uerum cognoscens ac adorans, ad loca quae consueuit familiarius concurrat. Et quia boues solent in sacrificio

[a] Domino Deo *c2*

[1] It would seem that Gregory had little idea of the political situation in Britain or of the hostility which existed between the Britons and Saxons. Both this and p. 104, n. 3, suggest that Gregory was not in close touch with the mission its in early years.

daemonum multos occidere, debet eis etiam hac de re aliqua sollemnitas inmutari: ut die dedicationis uel natalicii sanctorum martyrum, quorum illic reliquiae ponuntur, tabernacula sibi circa easdem ecclesias, quae ex fanis commutatae sunt, de ramis arborum faciant, et religiosis conuiuiis sollemnitatem celebrent, nec diabolo iam animalia immolent, et ad laudem Dei in esu suo animalia occidant et donatori omnium de satietate sua gratias referant, ut dum eis aliqua exterius gaudia reseruantur, ad interiora gaudia consentire facilius ualeant. Nam duris mentibus simul omnia abscidere inpossibile esse non dubium est, quia et is, qui summum locum ascendere nititur, gradibus uel passibus, non autem saltibus eleuatur. Sic Israhelitico populo in Aegypto Dominus se quidem innotuit, sed tamen eis sacrificiorum usus, quae diabolo solebat exhibere, in cultu proprio reseruauit, ut eis in suo sacrificio animalia immolare praeciperet,[1] quatinus cor mutantes aliud de sacrificio amitterent, aliud retinerent: ut etsi ipsa essent animalia quae offerre consueuerant, uero tamen Deo haec et non idolis immolantes, iam /
p. 66 sacrificia ipsa non essent.[2] Haec igitur dilectionem tuam praedicto fratri necesse est dicere, ut ipse in praesenti illic positus perpendeat, qualiter omnia debeat dispensare. Deus te incolumem custodiat, dilectissime fili.

Data die xv kalend⟨arum August⟩arum[a3] imperante domino nostro Mauricio Tiberio piissimo Augusto anno xviiii post consulatum eiusdem domni anno xviii indictione iiii.

XXXI

Quo in tempore misit etiam Augustino epistulam[4] super miraculis, quae per eum facta esse cognouerat, in qua eum, ne per illorum copiam periculum elationis incurreret, his uerbis hortatur:

Scio, frater carissime, quia omnipotens Deus per dilectionem tuam in gentem,[b] quam eligi uoluit, magna miracula ostendit: unde necesse est, ut de eodem dono caelesti et timendo gaudeas et gaudendo pertimescas. Gaudeas uidelicet, quia Anglorum animae per exteriora miracula ad interiorem gratiam pertrahuntur: pertimescas uero, ne inter

[a] *Our authorities give no month, except the Cottonian MS. which has* iuliã.; Augustarum, *accepted by Plummer, is found in twelfth-century copies, if not earlier*
[b] gente *c2*

[1] Levit. 17: 1–9.

[2] Bede tells us (*Opp.* vi. 178) that the name of the eleventh month in Anglo-Saxon times was *Blotmonath* or 'month of sacrifice' because they devoted to their gods the animals they intended to kill before the oncoming of winter.

[3] It is clear that the date of this letter must have been later than the one reproduced in Chapter XXIX.

signa, quae fiunt, infirmus animus in sui praesumtione se eleuet, et unde foras in honorem tollitur, inde per inanem gloriam intus cadat. Meminisse etiam debemus, quia discipuli cum gaudio a praedicatione redeuntes, dum caelesti magistro dicerent: 'Domine, in nomine tuo etiam daemonia nobis subiecta sunt', protinus audierunt: 'Nolite gaudere super hoc, sed potius gaudete quia nomina uestra scripta sunt in caelo.'[1] In priuata enim et temporali laetitia mentem posuerant, qui de miraculis gaudebant: sed de priuato ad communem, de temporali ad aeternam laetitiam reuocantur, quibus dicitur: 'In hoc gaudete, / quia
p. 67 nomina uestra scripta sunt in caelo.' Non enim omnes electi miracula faciunt, sed tamen eorum nomina omnium in caelo tenentur adscripta. Veritatis etenim discipulis esse gaudium non debet, nisi de eo bono quod commune cum omnibus habent, et in quo finem laetitiae non habent. Restat itaque, frater carissime, ut inter ea, quae operante Domino exterius facis, semper te interius subtiliter iudices, ac subtiliter intellegas et temet ipsum quis sis et quanta sit in eadem gente gratia, pro cuius conuersione etiam faciendorum signorum dona percepisti. Et siquando te Creatori nostro seu per linguam siue per operam reminisceris deliquisse, semper haec ad memoriam reuoces, ut surgentem cordis gloriam memoria reatus premat. Et quicquid de faciendis signis acceperis, uel accepisti, haec non tibi sed illis deputes donata, pro quorum tibi salute collata sunt.

XXXII

Misit idem beatus papa Gregorius eodem tempore etiam regi Aedilbercto epistulam, simul et dona in diuersis speciebus perplura, temporalibus quoque honoribus regem glorificare satagens, cui gloriae caelestis suo labore et industria notitiam prouenisse gaudebat. Exemplar autem praefatae epistulae hoc est:

Domino gloriosissimo atque praecellentissimo filio Aedilbercto regi Anglorum Gregorius episcopus.

Propter hoc omnipotens Deus bonos quosque ad populorum regimina perducit, ut per eos omnibus, quibus praelati fuerint, dona suae
p. 68 pietatis inpendat. Quod in Anglorum / gente factum cognouimus, cui uestra gloria idcirco est praeposita, ut per bona quae uobis concessa sunt, etiam subiectae uobis genti superna beneficia praestarentur. Et

[1] Luc. 10: 17, 20.

ideo, gloriose fili, eam quam accepisti diuinitus gratiam, sollicita mente custodi; Christianam fidem in populis tibi subditis extendere festina; zelum rectitudinis tuae in eorum conuersione multiplica; idolorum cultus insequere; fanorum aedificia euerte; subditorum mores ex magna uitae munditia exhortando, terrendo, blandiendo, corrigendo et boni operis exempla monstrando aedifica, ut illum retributorem inuenias in caelo, cuius nomen atque cognitionem dilataueris in terra. Ipse enim uestrae quoque gloriae nomen etiam posteris gloriosius reddet, cuius uos honorem quaeritis et seruatis in gentibus.

Sic etenim Constantinus quondam piissimus imperator Romanam rempublicam a peruersis idolorum cultibus reuocans omnipotenti Deo Domino nostro Iesu Christo secum subdidit, seque cum subiectis populis tota ad eum mente conuertit. Vnde factum est, ut antiquorum principum nomen suis uir ille laudibus uinceret, et tanto in opinione praecessores suos quanto et in bono opere superaret. Et nunc itaque uestra gloria cognitionem unius Dei, Patris et Filii et Spiritus Sancti, regibus ac populis sibimet subiectis festinet infundere,[1] ut et antiquos gentis suae reges laudibus ac meritis transeat, et quanto in subiectis suis etiam aliena peccata deterserit, tanto etiam de peccatis propriis ante omnipotentis Dei terribile examen securior fiat.

Reuerentissimus frater noster Augustinus episcopus in monasterii regula edoctus, sacrae scripturae scientia repletus, bonis auctore Deo operibus praeditus, quaeque uos ammonet libenter audite, deuote peragite, studiose in memoria reseruate; quia si uos eum in eo quod pro
p. 69 omnipotenti Deo loquitur auditis, isdem omnipotens Deus hunc / pro uobis exorantem celerius exaudit. Si enim, quod absit, uerba eius postponitis, quando eum omnipotens Deus poterit audire pro uobis, quem uos neglegitis audire pro Deo? Tota igitur mente cum eo uos in feruore fidei stringite, atque adnisum illius uirtute quam uobis diuinitas tribuit adiuuate, ut regni sui uos ipse faciat esse participes, cuius uos fidem in regno uestro recipi facitis[a] et custodiri.

Praeterea scire uestram gloriam uolumus quia, sicut in scriptura sacra ex uerbis Domini omnipotentis agnoscimus, praesentis mundi iam terminus iuxta est, et sanctorum regnum uenturum est, quod nullo umquam poterit fine terminari. Adpropinquante autem eodem mundi termino, multa inminent, quae antea non fuerunt, uidelicet inmutationes aeris, terroresque de caelo, et contra ordinationem temporum tempestates, bella, fames, pestilentiae, terraemotus per loca:[2] quae

[a] faciatis *c2*

[1] It would seem that Gregory was aware of Æthelberht's position as' Bretwalda'. (Cf. p. 150, n. 1.)

[2] Matth. 24: 7; Marc. 13: 8; Luc. 21: 11. For an interesting note on contemporary belief in the approaching end of the world see Plummer, II. 62.

tamen non omnia nostris diebus uentura sunt, sed post nostros dies omnia subsequentur. Vos itaque, siqua ex his euenire in terra uestra cognoscitis, nullo modo uestrum animum perturbetis; quia idcirco haec signa de fine saeculi praemittuntur, ut de animabus nostris debeamus esse solliciti, de mortis hora suspecti, et uenturo Iudici in bonis actibus inueniamur esse praeparati. Haec nunc, gloriose fili, paucis locutus sum, ut cum Christiana fides in regno uestro excreuerit, nostra quoque apud uos locutio latior excrescat, et tanto plus loqui libeat, quanto se in mente nostra gaudia de gentis uestrae perfecta conuersione multiplicant.

Parua autem exenia transmisi, quae uobis parua non erunt, cum a uobis ex beati Petri apostoli fuerint benedictione suscepta. Omnipotens itaque Deus in uobis gratiam suam, quam coepit, perficiat,[1] atque uitam
p. 70 uestram et hic per multorum annorum curricula extendat, et post / longa tempora in caelestis uos patriae congregatione recipiat. Incolumem excellentiam uestram gratia superna custodiat, domine fili.

Data die x kalendarum Iuliarum imperante domino nostro Mauricio Tiberio piissimo Augusto anno XVIIII post consulatum eiusdem domni anno XVIII indictione IIII.

XXXIII

AT Augustinus, ubi in regia ciuitate sedem episcopalem, ut praediximus, accepit, recuperauit in ea, regio fultus adminiculo, ecclesiam[2] quam inibi antiquo Romanorum fidelium opere factam fuisse didicerat, et eam in nomine sancti Saluatoris Dei et Domini nostri Iesu Christi sacrauit, atque ibidem sibi habitationem statuit et cunctis successoribus suis. Fecit autem et monasterium non longe ab ipsa ciuitate ad orientem, in quo eius hortatu Aedilberct ecclesiam beatorum apostolorum Petri et Pauli[3] a fundamentis construxit ac diuersis donis ditauit, in qua et[a] ipsius Augustini et omnium episcoporum Doruuernensium, simul et regum Cantiae poni corpora possent. Quam tamen ecclesiam non ipse Augustinus sed successor eius Laurentius consecrauit.

Primus autem eiusdem monasterii abbas Petrus presbiter fuit, qui legatus Galliam missus demersus est in sinu maris, qui uocatur Amfleat, et ab incolis loci ignobili traditus sepulturae; sed

[a] et *om. c2*

[1] Phil. 1: 6.

[2] The church is the present cathedral, which Bede states to have dated back to Roman times though no traces now remain. The dedication to the Saviour was the original one but it is now known as Christchurch. (Taylor, I. 148.)

[3] The monastery, of which considerable remains are still to be seen outside

omnipotens Deus ut qualis meriti uir fuerit demonstraret, omni
p. 71 nocte / supra sepulchrum eius lux caelestis apparuit, donec animaduertentes uicini, qui uidebant, sanctum fuisse uirum qui ibi esset sepultus, et inuestigantes unde uel quis esset, abstulerunt corpus, et in Bononia ciuitate iuxta honorem tanto uiro congruum in ecclesia posuerunt.

XXXIIII

His temporibus regno Nordanhymbrorum praefuit rex fortissimus et gloriae cupidissimus Aedilfrid,[1] qui plus omnibus Anglorum primatibus gentem uastauit Brettonum, ita ut Sauli quondam regi Israheliticae gentis conparandus uideretur, excepto dumtaxat hoc, quod diuinae erat religionis ignarus. Nemo enim in tribunis, nemo in regibus plures eorum terras, exterminatis uel subiugatis indigenis, aut tributarias genti Anglorum aut habitabiles fecit. Cui merito poterat illud, quod benedicens filium patriarcha in personam Saulis dicebat, aptari: 'Beniamin lupus rapax; mane comedet praedam et uespere diuidet spolia.'[2] Vnde motus eius profectibus Aedan rex Scottorum,[3] qui Brittaniam inhabitant, uenit contra eum cum inmenso et forti exercitu; sed cum paucis uictus aufugit. Siquidem in loco celeberrimo, qui dicitur Degsastan, id est Degsa lapis,[4] omnis pene eius est caesus exercitus. In qua etiam pugna Theodbald frater Aedilfridi cum omni illo, quem ipse ducebat, exercitu peremtus est. Quod uidelicet bellum Aedil-
p. 72 frid anno ab incarnatione Domini DCIII, regni autem / sui, quod XX et IIII annis tenuit, anno XI perfecit, porro anno Focatis, qui tum Romani regni apicem tenebat, primo. Neque ex eo tempore quisquam regum Scottorum in Brittania aduersus gentem Anglorum usque ad hanc diem in proelium uenire audebat.

[1] Grandson of Ida and the first king of Bernicia (ii. 1). Bede speaks almost with enthusiasm of his conquest of the Irish tribes to the north and the British tribes to the west of his territory. The phrase 'most eager for glory' reminds one of the OE word 'domgeorn' and kindred words used in such Anglo-Saxon poems as *The Wanderer* and *Judith* to describe the typical heroic warrior. The whole chapter may well have been influenced by some lost heroic poem celebrating the deeds of Æthelfrith.

[2] Gen. 49: 27. Saul belonged to the tribe of Benjamin.

EPISTOLA DE OBITU BEDAE

DILECTISSIMO in Christo conlectori Cuthuuino Guthbertus diaconus in Deo aeterno salutem.[1]

Munusculum quod misisti multum libenter accepi, multumque gratanter litteras tuae deuotae eruditionis legi, in quibus quod maxime desiderabam, missas uidelicet et orationes sacrosanctas pro Deo dilecto patre ac nostro magistro Beda a uobis diligenter celebrari repperi. Vnde delectat magis pro eius caritate quam fretus ingenio paucis sermonibus dicere quo ordine migrauerit e seculo, cum etiam hoc te desiderare et poposcere intellexi.

Grauatus est quidem infirmitate, et maxime creberrimi anhelitus, sed tamen paene sine aliquo dolore, ante diem autem resurrectionis dominicae id est fere duabus ebdomadibus; et sic postea laetus ac gaudens gratiasque agens omnipotenti Deo omni die et nocte, immo horis omnibus usque ad diem ascensionis dominicae, id est septimo kalendas Iunii[2] uitam ducebat, et nobis suis discipulis cotidie lectiones dabat, et quicquid reliquum fuit diei in Psalmorum cantu prout potuit occupabat. Totam uero noctem laetus in orationibus et gratiarum actione Deo ducere studebat, nisi tantum modicus somnus impediret; itemque autem euigilans statim consueta scripturarum modulamina ruminabat, extensisque manibus Deo gratias agere non est oblitus. Vere fateor quia neminem umquam alium oculis meis uidi nec auribus audiui tam diligenter gratias Deo uiuo referre. O uere quam beatus uir! Canebat autem sententiam sancti Pauli apostoli dicentis 'Horrendum est incidere in manus Dei uiuentis',[3] et multa alia de sancta scriptura, in quibus nos a somno animae exurgere praecogitando ultimam horam admonebat. In nostra quoque lingua, ut erat doctus in nostris carminibus, dicens de terribili exitu animarum e corpore:[4]

[1] Cuthbert afterwards became Abbot of Wearmouth and Jarrow. Letters of his are extant addressed to Lul. Cf. *EHD*, 1. 765 and Tangl, nos. 116, 126, 127. Nothing further is known of Cuthwine.

[2] Ascension Day was on Thursday, 26 May in 735.

[3] Heb. 10: 31.

[4] Only a comparatively small group of the MSS. of the Letter attribute the

Fore ðæm nedfere nænig wiorðe
ðonc snottora . ðon him ðearf siæ
to ymbhycgenne ær his hinionge
hwæt his gastæ godes oððe yfles
æfter deað dæge doemed wiorðe.[1]

Cantabat etiam antiphonas ob nostram consolationem et sui, quarum una est 'O rex gloriose, domine uirtutum, qui triumphator hodie super omnes caelos ascendisti, ne derelinquas nos orphanos, sed mitte promissum Patris in nos Spiritum ueritatis. Alleluia.'[2] Cum uenisset autem ad illud uerbum 'ne derelinquas nos orphanos', prorupit in lacrimas et multum flebat. Et post horam coepit repetere quae inchoauerat, et sic cotidie faciebat. Et nos quidem haec audientes luximus cum illo et fleuimus; altera uice legimus, altera plorauimus, immo cum fletu legimus.

In tali laetitia quinquagesimales dies usque ad diem praefatam deduximus, et ille multum gauisus est et Deo gratias referebat quia sic meruisset infirmari; et saepe dicebat 'Flagellat Deus omnem filium quem recipit,'[3] et sententiam Ambrosii: 'Non sic uixi ut me pudeat inter uos uiuere; sed nec mori timeo, quia bonum Deum habemus.'[4] In istis autem diebus duo opuscula multum memoria digna, exceptis lectionibus quas cotidie accepimus ab eo et cantu Psalmorum, facere studuit, id est a capite euangelii sancti Iohannis usque ad eum locum in quo dicitur 'Sed haec quid sunt inter tantos?'[5] in nostram linguam ad utilitatem ecclesiae Dei conuertit, et de libris Rotarum Ysidori episcopi[6] exceptiones quasdam, dicens 'Nolo ut pueri mei mendacium legant, et in hoc post meum obitum sine fructu laborent.'

Cum uenisset autem tertia feria ante ascensionem Domini, coepit uehementius aegrotari in anhelitu, et modicus tumor in suis pedibus apparuerat; totum tamen illum diem docebat et hilariter dictabat, et nonnumquam inter alia dixit: 'Discite cum festinatione, quia "nescio quamdiu subsistam, et si post modicum tollat me Factor meus".'[7] Nobis tamen uidebatur, ne forte exitum

[1] The poem occurs in the Northumbrian dialect in most of the continental MSS. and in the Wessex dialect in MSS. of the insular type.

[2] This is the antiphon of the Magnificat for Ascension Day. It was later adapted in the English Book of Common Prayer as the Collect for the Sunday after Ascension Day.

[3] Heb. 12: 6.

[4] Quoted in Paulinus, *Life of Ambrose* (*PL*, XIV. 43).

suum bene sciret. Et sic noctem in gratiarum actione peruigil duxit, et mane inlucescente, id est quarta feria, praecepit diligenter scribi quae coeperamus. Et hoc fecimus usque ad tertiam horam. A tertia autem hora ambulauimus cum reliquiis sanctorum, ut consuetudo illius diei poscebat.[1] Et unus erat ex nobis cum illo, qui dixit illi: 'Adhuc capitulum unum de libro quem dictasti deest, et uidetur mihi tibi difficile esse plus te interrogare.' At ille inquit: 'Facile est. Accipe tuum calamum et tempera, festinanterque scribe.' Et ille hoc fecit. A nona hora dixit mihi: 'Quaedam preciosa in mea capsella habeo, id est piperum, oraria et incensa. Sed curre uelociter, et adduc presbiteros nostri monasterii ad me, ut ego munuscula, qualia mihi Deus donauit, illis distribuam.' Et hoc cum tremore feci. Et praesentibus illis locutus est ad eos et unumquemque, monens et obsecrans pro eo missas et orationes diligenter facere. Et illi libenter spoponderunt. Lugebant autem et flebant omnes, maxime autem in uerbo quod dixerat, quia existimaret quod faciem eius amplius non multo in hoc seculo essent uisuri.[2] Gaudebant autem de eo quod dixit: 'Tempus est, si sic Factori meo uidetur, ut ad eum modo resolutus e carne ueniam, qui me quando non eram ex nihilo formauit. Multum tempus uixi, beneque mihi pius Iudex uitam meam praeuidit. Tempus uero absolutionis meae prope est;[3] etenim anima mea desiderat Regem meum Christum in decore suo uidere.'[4]

Sic et alia nonnulla utilitatis causa ad aedificationem nostram locutus, diem ultimum in laetitia ad uesperam duxit. Et praefatus puer, nomine Uilberht, adhuc dixit: 'Magister dilecte, restat adhuc una sententia non descripta.' At ille inquit 'Scribe.' Et post modicum dixit puer: 'Modo descripta est.' At ille 'Bene' inquit; 'consummatum est;[5] ueritatem dixisti. Accipe meum caput in manus tuas, quia multum me delectat sedere ex aduerso loco sancto meo, in qua orare solebam, ut et ego sedens Patrem meum inuocare possim.' Et sic in pauimento suae casulae, decantans 'Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto' et cetera, ultimum e corpore spiritum exhalauit; atque sine dubio credendum est quod, pro eo quia hic semper in Dei laudibus laborauerat, ad gaudia desideriorum caelestium anima eius ab angelis portaretur. Omnes autem qui audiere uel uidere obitum beati Bedae patris nostri, numquam

[1] See p. 76, n. 1.
[2] Cf. Act. 20: 38.
[3] 2 Tim. 4: 6.
[4] Isa. 33: 17.
[5] Joh. 19: 30.

se uidisse alium in tam magna deuotione atque tranquillitate uitam suam finisse dicebant, quia, sicut audisti, quousque anima eius in corpore fuit, 'Gloria Patri' et alia quaedam ad gloriam Dei cecinit, et expansis manibus Deo gratias agere non cessabat.

Scire autem debes quia adhuc multa narrari et scribi possunt de eo, sed nunc breuitatem sermonis ineruditio meae linguae facit. Attamen cogito Deo adiuuante ex tempore plenius de eo scribere, quae oculis uidi et auribus audiui.[1]

Explicit epistola Gutberti de obitu uenerabilis Bedae presbiteri.

[1] If Cuthbert carried out his intention, the book or letter has not survived. But judging by Bede's popularity after his death, the loss of such an important document is unlikely.